

Ivo Babić
profesor emeritus
Emeritus Professor
Fakultet građevinarstva, arhitekture
i geodezije u Splitu
*Faculty of Civil Engineering,
Architecture and Geodesy in Split*
Sveučilište u Splitu
University of Split
Matice hrvatske 15
HR - 21000, Split
ibabic@gradst.hr

Šest primjera različitog korištenja srednjovjekovnih trogirskih spolija

U radu se razmatra uporaba srednjovjekovnih spolija u Trogiru na osnovi šest različitih primjera njihova korištenja: kao prozorskih okvira, ugrađenih poput pastiša, kao preslice zvonika, kao akroterija i u izvornoj funkciji.

Ključne riječi: *Trogir, srednji vijek, spoliji.*

Six examples of various uses of medieval spolia from Trogir

The paper discusses the use of medieval spolia in Trogir, based on six different examples of their use: as window frames, embedded like pastiches, as bell cotes, as acroteria, and in their original purpose.

Keywords: *Trogir, Middle Ages, spolia.*

S ovim prilogom za kolegu Tonča Burića nadovezujem se na njegovu studiju *Predromanička skulptura u Trogiru*, objavljenu 1982. g., koja je po svojoj kataloškoj sustavnosti i iscrpnosti pionirske naravi.¹ Burić je nabrojio 67 ulomaka; poneki od tih ulomaka su dijelovi većih ulomaka. Neki od njih su izgubljeni, a neki su i otuđeni; za mnoge nisu poznata mjesta nalaza. Među takvima je i krnji luk (ostatak tegurija), u međuvremenu zagubljen, s natpisom koji je spominjao prokonzula nepoznata imena. To je možda jedan od poznatijih predromaničkih ulomaka, koji je potaknuo tolike pokušaje interpretacije i konjekture o nepoznatom prokonzulu i o izvornoj lokaciji luka.²

Neki od trogirskih predromaničkih ulomaka su arhitektonske česti s nekadašnjih zdanja, nađeni polomljeni, odbačeni i zatrpani pod ruševinama. Međutim, poneki ulomak može se smatrati spolijem u slučaju kad je ponovno upotrijebljen makar kao građevinski materijal.³ U izvornoj funkciji na profanim i sakralnim zdanjima najčešće se koriste antički stupovi i kapiteli. Mnogo su rjeđi primjeri ugrađivanja spolija zbog uvažavanja njihovih dekorativnih i simboličkih funkcija.⁴

I spoliji imaju svoju sudbinu, često vrlo zamršenu. Različiti modaliteti korištenja ranosrednjovjekovnih spolija mogu se ilustrirati i na primjerima iz Trogira.

Već u ranom srednjem vijeku učestale su dogradnje, popravci i preuređenja sakralnih zdanja pa se odbacuju stariji arhitektonski elementi poput okvira vrata i prozora, te se čak uklanjaju i uništavaju reprezentativne oltarne ograde, na kojima su bili istaknuti natpisi. Zamijećeni su i slučajevi namjernog brisanja natpisa kao akta zatiranja uspomena (*damnatio memoriae*). Pojedini elementi crkvenog namještaja u predromaničkim i ranoromaničkim crkvama često su zamjenjivani u intervalima kraćim od jednog stoljeća. U jednoj te istoj ranosrednjovjekovnoj crkvi, npr. u onoj sv. Marije na lokalitetu Crkvina u Biskupiji (Kosovo) može se razlučiti nekoliko različitih faza liturgijskog namje-

This article, dedicated to our colleague Tonči Burić, follows up on his study *Predromanička skulptura u Trogiru* (Pre-Romanesque Sculpture in Trogir), published in 1982, a pioneering effort for its systematic cataloguing and exhaustiveness.¹ Burić listed 67 fragments; some of them are parts of larger examples. Some of them are lost, and others are alienated, while for many their find-spots are not known. Among them is a truncated arch (the remnant of a tegurium), misplaced in the meantime, with an inscription mentioning a proconsul of unknown name. This is perhaps one of the better-known pre-Romanesque fragments that prompted so many attempts at interpretation and conjectures about the unknown proconsul and the original location of the arch.²

Some pre-Romanesque fragments from Trogir are architectural parts from former edifices, found broken, discarded and buried under ruins. However, some fragments may be considered as spolia when reused, even if only as building material.³ Antique columns and capitals were most commonly used for their original purpose on profane and sacral buildings. Examples of spolia embedded for their decorative and symbolic functions are much rarer.⁴

Spolia also have their own destiny, often quite intricate. Various forms of use of early medieval spolia can be illustrated by examples from Trogir.

Extensions, repairs and refurbishments of sacral buildings were frequent as early as the beginning of the Middle Ages, and earlier architectural elements such as door and window frames were forsaken, and even representative altar fences with prominent inscriptions were removed and destroyed. There were also cases of intentional chiselling out of inscriptions as acts of erasure of memories (*damnatio memoriae*). Certain elements of church furniture in pre-Romanesque and early Romanesque churches were often replaced at intervals shorter than a century. One can distinguish several different stages of liturgical furniture in one and the same early medieval church, for instance in St. Mary at the site of

¹ Burić 1982.

² Za pregled starije literature vidi: Burić 1990; Rapanić 1998, str. 58; Bužančić 1995, str. 247.

³ Koristim pojam spoliji u izvornom smislu tog pojam; lat. *spolium* odnosi se na plijen, oteto oružje i odjeću s mrtvog protivnika; *spolio, spoliare* = svući, ogoljeti.

⁴ Za modalitete korištenja spolija vidi: Settis, 1986, str. 375-486; Kinney 2006, str. 233-252.

¹ Burić 1982

² For a review of older literature, see Burić 1990; Rapanić 1998, p. 58; Bužančić 1995, p. 247.

³ The term spolia is used here in its original sense; L. *spolium* refers to booty, captured weapons and clothes stripped from dead enemies; *spolio, spoliare* = to cast, to strip off.

⁴ For forms of use of spolia, see Settis, 1986, pp. 375-486; Kinney 2006, pp. 233-252.

štaja.⁵ Kako se radi o trajnom materijalu, o kamenu, razlog čestih zamjena nije bila dotrajnost, već prohtjevi novih naručitelja. S liturgijskim promjenama i stilovima pobožnosti oltarne ograde izlaze iz upotrebe pa se odbacuju i uništavaju.⁶ Prilikom restauratorskih zahvata na ranosrednjovjekovnoj crkvi sv. Barbare (nekoć sv. Martina) u Trogiru otkriveni su pod žbukom ulomci iz ranijih faza crkve ukrašeni pleterom; primjerice, na jednom fragmentu, vjerojatno ostatku oltarne ograde, čitaju se ostaci datacijskog natpisa ...*P.TE(m)PO*, dok je ime samog donatora (namjerno?) izbrisano.⁷ Dakle, i u ranim srednjovjekovnim zdanjima prilikom različitih adaptacija i dogradnja koriste se kao spoliji ulomci tek koje stoljeće stariji. No u istoj crkvi sv. Barbare (sv. Martina) ugrađeni su također antički i ranokršćanski spoliji u različitim funkcijama: antički stupovi i kapiteli ponovo se koriste kao nosači; ulomci pilastra sa znamenom križa ugrađeni su na pročelju vjerojatno zbog svojih simboličkih funkcija; dovratnici su odlomljena podnožja sarkofaga; baza oltara (stipes) s kanelurama preinačena je antička arhitektonska čest...

Spoliji kao okviri prozora

Donosim fotografiju neobjavljenog prozora na stražnjoj, sjevernoj strani kuće (kat. čest. 758) jedne od zgrada koje sa sjeverne strane zatvaraju Požarinu (nekadanji Trg Svetog Duha). Prozor se nalazi na drugom katu.

Na prvom katu, na istom zidu nalazi se romanički prozor koji završava uobičajenim lukom srpasta oblika. Kao okviri prozora iskorišteni su ulomci reprezentativnoga romaničkog vijenca nepoznata porijekla s motivom stiliziranih, povijenih zadebljanih listova između kojih su palmete: mogao bi se datirati u 12. stoljeće. Kao analogiju za izvijene debele listove navodim kapitele nekadašnjeg ciborija iz crkve sv. Nikole (nekoć sv. Dujma) i one iz predvorja katedrale sa svijanjem listova gotovo pod pravim kutom. Kao analogiju za motiv palmeta spominjem one na vijencu kapitularne dvorane samostana sv. Marije u Zadru kao i palmete na impostu kapitela na kojem se spominje kralj Koloman u prostoriji u zvoniku istog samostana.⁸

Biskupija (Kosovo).⁵ Since they were made from durable material, i.e. stone, the reason for frequent replacements was not wear and tear, but the requirements of those who commissioned them. Liturgical changes and styles of devotion meant that altar screens went out of use and were discarded and destroyed.⁶ During the restoration works in the early medieval church of St. Barbara (formerly St. Martin) in Trogir, fragments decorated with interlace from earlier phases of the church were discovered under the plaster. For instance, the vestiges of a dating inscription reading ...*P.TE(m)PO* can be seen on one fragment, probably the remnant of an altar screen, while the name of the donor is (intentionally?) obliterated.⁷ Therefore, spolia made only a century or so earlier were used during various alterations and extensions even in early medieval buildings. However, antique and early Christian spolia were embedded in the same church of St. Barbara (St. Martin) for various designated uses. Antique columns and capitals were again used as supports, fragments of pilasters with the sign of the cross were embedded on the façade probably because of their symbolic functions, door jambs were broken bases of sarcophagi, while the fluted base of the altar (stipes) was a modified antique architectural element...

Spolia as window frames

This paper presents a photograph of an unpublished window at the back, i.e. the north side, of one of the houses (cadastral parcel 758) that enclose Požarina (former Square of the Holy Spirit) from the north. The window is located on the second floor.

On the same wall of the first floor, there is a Romanesque window with a common sickle arch on its top. Fragments of a representative Romanesque cornice of unknown origin, with a motif of stylised, curved thickened leaves with palmettes in the middle, were used as window frames. It could be dated to the 12th century. As an analogy for the curved thick leaves, I would like to point out the capitals of the former ciborium from the church of St. Nicholas (formerly St. Domnius) and those from the vestibule of the Cathedral with leaves curved almost at right angles. As an analogy for the palmette motif,

⁵ Jakšić 1980, str. 97- 110; Jakšić 2013, str. 135-152.

⁶ Burić 1997, str. 57-76.

⁷ Kovačić 1995, str. 293-302; Babić 2012, str. 288-296.

⁸ Petricioli 1968, str. 61-100; Vežić 2020, str. 95-134.

⁵ Jakšić 1980, pp. 97-110; Jakšić 2013, pp. 135-152.

⁶ Burić 1997, pp. 57-76.

⁷ Kovačić 1995, pp. 293-302; Babić 2012, pp. 288-296.

Sl. 1. Prozor na srednjovjekovnoj kući s romaničkim spolijima (foto: Z. Alajbeg)

Fig. 1 Window on a medieval house with Romanesque spolia (photograph: Z. Alajbeg)

Spoliji ugrađeni poput pastiša

Na jednoj kući (kat. čest. 540) uzidan je čitav aranžman od četiri spolija. Jedan od njih je objavljen - ranosrednjovjekovni ulomak arhitrava s dva polja: u gornjem su dvoprute kuke, a u donjem ostatak natpisa: ...*CONST.*⁹ Nad ovim predromaničkim ulomkom ugrađen je šiljasti završetak gotičkog prozora.

Ispod predromaničkog ulomka nalazi se (antički?) polustupić s užljebljenjima. Ispod polustupića je ploča obrubljena naizmjeničnim zupcima na kojoj je stilizirani reljefni prikaz anđela gotičkih stilskih obilježja. Valja napomenuti da je u prizemlju kuće trijem sagrađen od komada heterogenog porijekla; lukove pridržavaju dva stupca i jedan stup sa srednjovjekovnim kapitelom. Graditelj (=vlasnik kuće?) imao je, očito, afinitet prema spolijima, uvažavajući i njihove estetsko-simboličke dimenzije.

⁹ Ivanišević 1981, str. 176. T. VIII, 1, 2; Burić 1982, str. 137, T. X, 51 a.

I should mention those on the cornice in the capitular hall of the monastery of St. Mary in Zadar, as well as the palmettes on the impost of the capital on which King Koloman is mentioned in the bell tower of the same monastery.⁸

Spolia embedded as pastiches

An entire ensemble consisting of four spolia is embedded in one house (cadastral parcel 540). One of them has been published: an early medieval fragment of an epistyle with two fields, the upper with two-stranded scrolls, and the lower one with the remnant of the inscription ... *CONST.*⁹ Above this pre-Romanesque fragment, there is the embedded pointed top of a Gothic window.

Below the pre-Romanesque fragment, there is an (antique?) fluted half-column. Beneath the half-column, there is a panel edged by alternating dentils, with a stylized relief depiction of an angel in Gothic style. It should be noted that there is a porch on the ground floor of the house, made of elements of heterogeneous origin. Its arches are supported by two columns and one pillar with a medieval capital. The builder (the owner of the house?) obviously had an affinity for spolia and appreciated their aesthetic and symbolic dimensions.

Transenna used for its original purpose

On the third floor of the side of the monastery of St. Nicholas (formerly St. Domnius) situated on the main street, there is a stone tracery (transenna) window.¹⁰ The window is in the shape of a horizontal rectangle, common in the Baroque Age. The façade has a prominent inscription mentioning the 1750 restoration.

The builder Ignacije Macanović was quite active at the time. He often embedded medieval spolia.¹¹ The transenna dates from the early Middle Ages and probably belonged to the early phase of the monastery church of St. Domnius (later St. Nicholas). The transenna was mounted horizontally to fit the elongated shape of the window. Originally

⁸ Petricioli 1968, pp. 61–100; Vežić 2020, pp. 95–134.

⁹ Ivanišević 1981, p. 176. Pl. VIII, 1, 2; Burić 1982, p. 137, Pl. X, 51 a.

¹⁰ I brought the transenna to the attention of Tomislav Marasović. PhD, who published the photograph in the book *Dalmatia praeromanica* (see Marasović 2011, p. 139, Fig. 189).

¹¹ Babić 2016, pp. 175–184.

Sl. 2. Aranžman od spolija (foto: Z. Alajbeg)
 Fig. 2 Ensemble of spolia (photo: Z. Alajbeg)

Tranzena iskorištena u svojoj izvornoj funkciji

Na zgradi samostana sv. Nikole (nekoć sv. Dujma), na strani ponad glavne ulice na prozoru na trećem katu ugrađena je kamena rešetka (tranzena).¹⁰ Prozor ima oblik položenog pravokutnika, kakvi su česti u doba baroknog stila. Na pročelju je istaknut natpis koji spominje obnovu iz 1750. godine.

U to doba veoma je aktivan graditelj Ignacije Macanović, koji često ugrađuje srednjovjekovne spolije.¹¹ Tranzena je iz razdoblja ranoga srednjeg vijeka i pripadala je vjerojatno ranoj fazi samostanske crkve sv. Dujma (kasnije sv. Nikole). Tranzena je postavljena vodoravno kako bi se prilagodila izduženom obliku prozora. Izvorno je vjerojatno imala uobičajeni završetak u obliku polukruga. Ovaj spolij je primjer ponovnog korištenja arhitektonske česti u istoj funkciji kamene rešetke. Tako je na starom groblju u Okrugu Gornjem tranzena iz ranosrednjovjekovne crkve sv. Teodora (Tudora)

¹⁰ Na tranzenu sam upozorio dr. Tomislava Marasovića, koji je fotografiju objavio u knjizi *Dalmatia praeromanica* (vidi: Marasović 2011, str. 139, sl. 189).

¹¹ Babić 2016, str. 175-184.

Sl. 3. Ranosrednjovjekovna tranzena ugrađena u prozoru iz 18. st. na samostanu sv. Nikole (foto: Z. Alajbeg)

Sl. 3 Early medieval transenna embedded in the window from the 18th century in the monastery of St. Nicholas (photo: Z. Alajbeg)

its top was probably in the form of a semi-circle. This spolium is an example of the reuse of an architectural element for the same purpose, viz. that of a stone lattice. Another example can be found in the old cemetery in Okrug Gornji, where a transenna from the early medieval church of St. Theodore (Tudor) was subsequently installed in a morgue window.¹² A broken transenna was found among the jettisoned pre-Romanesque fragments embedded into the pavement discovered below the Communal Palace.¹³ It has not been noted that these are the remains of the former church of St. Stephen, torn down according to the decision from 1272 due to the construction of the Communal Palace.¹⁴ In the same manner, two transennae, although completely preserved, were embedded like ordinary stone material in the wall of the medieval church of St. Michael in Brnaze.¹⁵

Early medieval tegurium as a bell-cote gable

The church of Our Lady of Health (originally St. Julian) is located in the Trogir cemetery. Various

¹² Burić 1982, p. 130, Pl. IV, 9a.

¹³ Burić 1989, p. 26.

¹⁴ Babić 2017, p. 188.

¹⁵ Marasović 2011, pp. 92–93, Fig. 76.

Sl. 4. Preslica na grobišnoj crkvi Gospe od Zdravlja (Sv. Julijan) (foto: Z. Alajbeg)

Fig. 4 Bell-cote on the cemetery church of Our Lady of Health (St. Julian) (photo: Z. Alajbeg)

naknadno ugrađena u prozor mrtvačnice.¹² Među odbačenim predromaničkim ulomcima ugrađenim u pločnik pronađen ispod Komunalne palače ležala je i polomljena tranzena.¹³ Radi se, što nije zapaženo, o ostacima nekadašnje crkve sv. Stjepana porušene prema odluci iz 1272. godine zbog gradnje Komunalne palače.¹⁴ Isto su tako kao obična kamena građa, iako potpuno sačuvane, dvije tranzene umetnute u zid srednjovjekovne crkve sv. Mihovila u Brnazama.¹⁵

Ranosrednjovjekovni tegurij kao zabat preslice

Na trogirskom groblju nalazi se crkva Gospe od Zdravlja (izvorno crkva sv. Julijana), na kojoj se razabiru različiti građevinski sljedovi; očito je da je crkva produžena na uobičajen način, od istočne prema zapadnoj strani, tako da je stari dio s apsidom služio kao prezbiterij.

¹² Burić 1982, str. 130, T. IV, 9a.

¹³ Burić 1989, str. 26.

¹⁴ Babić 2017, str. 188.

¹⁵ Marasović 2011, sl. 92-93, str. 76.

Sl. 5. Spolij kao akroterij (foto: Z. Alajbeg)

Fig. 5 Spolium as an acroter (photograph: Z. Alajbeg)

building sequences can be discerned on it, and it is obvious that the church was extended in the usual manner, from the east to the west, so that the old part with the apse served as a presbytery.

There had probably existed an early Christian church on the same site. The tegurium from the former altar railing has been preserved from the early medieval phase of the church, cleverly used as the bell-cote gable. This is in general one of the rare examples of smart and appropriate use of early medieval spolia.¹⁶

Spolium as an acroter

A one-storey building – the hospice – extends to the church façade in the Dominican Monastery of the Holy Cross on the island of Čiovo. The building that provided shelter for pilgrims has an open ground storey with Gothic arches of the porch.¹⁷

The small wall in the porch, supporting marble and stone half-columns of the hospice, has an embedded fragment of a Roman funerary inscription, of which only one word remains, the adjective *CARISSIMAE*.

An early medieval tegurium is mounted as a spolium at the top of the gable on the façade of the hospice.

In its middle there is a cross with one bird on each side. The birds seem to be pecking (at a bunch of grapes?). There are no usual whirling rosettes. The ornaments along the edges have not been pre-

¹⁶ Burić 1982, p. 153, Pl. XII, 57.

¹⁷ Kovačić 2011, p. 265.

Sl. 6. Natpis i tegurij na crkvi sv. Nikole na Čiovu
(foto: Z. Alajbeg)

Fig. 6 Inscription and tegurium on the church of
St. Nicholas on Čiovo (photo: Z. Alajbeg)

Vjerojatno se na istome mjestu nekoć nalazila ranokršćanska crkva. Od ranosrednjovjekovne faze crkve preživio je tegurij s nekadašnje oltarne ograde, iskorišten dovitljivo kao zabat preslice, zvonare, vrh crkve. To je, općenito, jedan od rijetkih primjera domišljatoga i prikladnog korištenja ranosrednjovjekovnog spolija.¹⁶

Spolij kao akroterij

U sklopu dominikanskog samostana Sv. Križa na Čiovu do crkvenoga pročelja pruža se jednokatna zgrada – hospicij. Zgrada koja je služila za smještaj hodočasnika rastvorena je u prizemlju gotičkim lukovima trijema.¹⁷

U trijemu na zidiću koji nosi mramorne i kamene polustupove hospicija ugrađen je ulomak rimskoga grobnog natpisa od kojeg je sačuvana tek jedna riječ, pridjev: *CARISSIMAE*.

served, but their remains are visible. The tegurium is distinctive for its plastically rendered motifs – the cross and the birds. Namely, early medieval teguria have flatly depicted birds, as if they are fossils, but on this spolium they are raised with utmost tactility. The tegurium is somewhat heavier compared with the common forms. Plastic rendering can be considered a Romanesque stylistic feature, so the tegurium could be dated to the end of the 11th century or the early 12th century. The early Romanesque tegurium was embedded on the Gothic hospice building from the end of the 15th century for decorative purposes, as a kind of acroter, a final accent with the sign of the cross to which the monastery church is dedicated.

The triangular shape of the spolium fits the roof. The sign of the cross is also suitable so that the spolium is sensibly enclosed. For the sake of comparison, I would like to mention the cross mounted at the top of the façade of the Zadar Cathedral (probably a façade spolium from an earlier phase of the Cathedral).¹⁸ The cross is also prominent at the top of the façade of the monastery church of St. Chrysogonus in Zadar. The spolium, viz. the acroter with the sign of the cross, a fragment of an early medieval ciborium, mounted at the top of the baptistery of the Zadar Sacristy, has a very similar purpose.¹⁹

Resemanticization of an early medieval tegurium

The small church of St. Nicholas in the Trogir suburbs on Čiovo was built in 1594, and originally dedicated to St. John the Baptist. However, it was later renamed the church of St. Nicholas after a fraternity of fishermen.²⁰ The church was a votive edifice of the Dragazzo family.²¹ The west wall butts a complex of buildings owned by the same Dragazzo family, which extended from the church towards the

¹⁸ Vežić 2019, p. 38, Figs. 41 and 42.

¹⁹ Vežić, Lončar 2009, p. 85.

²⁰ Andreis 1977, p. 340.

²¹ The butcher brothers Dragić and Dragoje were mentioned in the 15th century. Their descendants bore the surname Dragazzo after them. The most prominent was Jakov Dragazzo, who was named Bishop of Krbava and Modruš, and also served as an *auditore* in the Vatican court of appeal (*Sacra Rota*). Although this rich bourgeois family had used its own coat of arms, it was not until 1774 that Mr. Silvio Dragazzo was appointed a member of the City Council the Trogir City Council as a nobleman (cf. Andreis 2006, pp. 193–197).

¹⁶ Burić 1982, str. 153, T. XII, 57.

¹⁷ Kovačić 2011, str. 265.

Na pročelju hospicija, na vrhu zabata ugrađen je kao spolij ranosrednjovjekovni tegurij.

U sredini je križ sa po jednom pticom sa svake strane. Ptice čini se zoblju (grozd?). Nema uobičajenih virovitih rozeta. Ukrasi uz rubove nisu sačuvani, no razabiru im se ostaci. Osebujnost tegurija je plastičnost figura - križa i ptica. Naime, na ranosrednjovjekovnim tegurijama ptice se prikazuju plošno, kao da su fosili, no na ovom su spoliju prikazane ispupčene, s izrazito taktilnošću. Tegurij je nešto masivniji u odnosu na ustaljene formate. Plastičnost se može smatrati romaničkim stilskim obilježjem pa bi se tegurij moglo datirati u kraj 11. ili u početak 12. st. Na gotičkoj zgradi hospicija s kraja 15. stoljeća ugrađen je ranoromanički tegurij u dekorativne svrhe, kao svojevrtni akroterij, kao završni akcent sa znamenom križa, kojem je posvećena samostanska crkva.

Trokutasti oblik spolija priliježe pod krovom. I znamen križa je prikladan, tako da je spolij smisleno ograđen. Usporedbe radi, spominjem križ ugrađen vrh pročelja zadarske katedrale (radi se vjerojatno o spoliju s pročelja iz ranije faze katedrale).¹⁸ Križ je istaknut i vrh pročelja samostanske crkve sv. Krševana u Zadru. Veoma sličan po funkciji bio je spolij, akroterij sa znamenom križa, ulomak ranosrednjovjekovnog ciborija, ugrađen vrh zabata krstionice zadarske sakristije.¹⁹

Resemantizacija ranosrednjovjekovnog tegurija

Crkva sv. Nikole u trogirskom predgrađu na Čiovu sagrađena je 1594. godine; posvećena je sv. Ivanu Krstitelju, no po bratovštini ribara prozvana je naknadno crkvom sv. Nikole.²⁰ Crkva je bila zavjetno zdanje obitelji Dragazzo.²¹ Zapadni zid naslanja se na sklop zgrada u vlasništvu iste obitelji Dragazzo, koji se prostirao od crkve prema moru do nekadašnje (zasute) uvale Lučica.²² Na južnom

sea to the former (backfilled) cove of Lučica.²² The upper parts of a Gothic window were mounted on the south wall above the apse for decorative purposes.

The following inscription can be seen on the façade of the small church above the door:

FRANCISCVS DRAGATIVS ET CATHA
RINA IVGALES, FANVM HOC DIVO
IO: BAPT: EX DEVOTONE DICATVM,
PROPRIA IMPENSA, EXIMIA CVM PI
TATE DOTAVERUNT ET EREXERVNT
ANNO. DMN. M. D. XCIII.

(Spouses Franjo and Katarina Dragač endowed and built this temple to Saint John the Baptist with their own resources and special piety due to their vows to the dedicatee in the year of our Lord 1594. Translated by: B. Lučin)

Above this inscription there is a pre-Romanesque tegurium, with a cross in the middle, and rosettes (symbols of stars) carved on its top and above the arms. Under the arms, there is a bird (of Paradise) on each side, pecking at the bunches (symbols of the Eucharist). The following inscription was subsequently carved on the arch:

SVB FAELICIB: AUSP: CL. MI D: BERNARDI
VENIERO

(Under the felicitous auspices of the most illustrious Bernardo Venier)

The tegurium was carefully placed on the symmetry axis of the façade. A rosette is located above it on the same axis. The oblique outline of the tegurium duplicates the triangular shapes of the façade gable and the bell-cote at the top of the church. Its location makes it obvious that it is not a spolium used merely as stone material. For the sake of analogy, I would like to mention the spolium embedded on the façade of the Gothic small church of St. John in the polje below Klis, viz. a funerary Roman stele of the usual shape – a rectangle with a triangle above – looking like a miniature echo of the church façade.²³

Questions are raised as to why a pre-Romanesque tegurium was embedded as a spolium on a church from the 15th century, what is its origin, and why an inscription with the name of a Venetian

¹⁸ Vežić 2019, str. 38, sl. 41 i 42.

¹⁹ Vežić, Lončar 2009, str. 85.

²⁰ Andreis 1977, str. 340.

²¹ U 15. stoljeću spominju se braća mesari Dragić i Dragoje; po njima potomci nose prezime Dragazzo. Osobito se istaknuo Jakov Dragazzo, koji je bio imenovan krbavskim i modruškim biskupom, a obnašao je čast auditora prizivnog suda rimske kurije (*Sacra Rota*). Iako ova bogata građanska obitelj ističe grb, tek je 1774. g. Silvio Dragazzo agregiran kao plemić u trogirsko Gradsko vijeće (usp. Andreis 2006, str. 193-197).

²² Babić, Marasović 2020, str. 117-119.

²² Babić, Marasović 2020, pp. 117-119.

²³ *Starohrvatski Solin (exhibition catalogue)*, E. Marin, (Ed.), Archaeological Museum in Split, 1992, pp. 160-161.

zidu, ponad apside, u dekorativne svrhe ugrađeni su kao spoliji gornji dijelovi gotičkog prozora.

Na pročelju crkvice ponad vrata istaknut je natpis:

FRANCISCVS DRAGATIVS ET CATHA
RINA IVGALES, FANVM HOC DIVO
IO: BAPT: EX DEVOTONE DICATVM,
PROPRIA IMPENSA, EXIMIA CVM PI
TATE DOTAVERUNT ET EREXERVNT
ANNO. DMN. M. D. XCIII.

(Supružnici Franjo i Katarina Dragač svetom Ivanu Krstitelju zbog zavjeta posvećenom svojim sredstvima ovaj hram osobitom pobožnošću obdaruše i podignuše godine Gospodnje 1594. Prijevod B. Lučin)

Iznad ovog natpisa ugrađen je predromanički tegurij; u sredini je prikazan križ, a na njegovu vrhu i s gornje strane krakova isklesane su rozete (simboli zvijezda). Pod krakovima je sa strane po jedna (rajska) ptica koja kljuje grozdove (simboli euharistije). Na luku je naknadno uklesan natpis:

SVB FAELICIB: AUSP: CL. MI D: BERNARDI
VENIERO

(Pod sretnim znamenjem preblagog gospodina Bernarda Veniera)

Tegurij je pomno postavljen u osi simetrije pročelja. Iznad njega u istoj je osovini rozeta. Kosim linijama svog obrisa tegurij ponavlja trokutasti oblik zabata pročelja i preslice vrh crkve. Očito je već po mjestu ugradnje da se ne radi o spoliju iskorištenom tek kao kamena građa. Analogije radi spominjem spolij ugrađen na pročelju gotičke crkvice sv. Ivana u polju ispod Klisa, na kojoj je uzidana nadgrobna rimska stela uobičajenog oblika pravokutnika nad kojim je trokut, tako da se doima kao da u minijaturi ponavlja oblik pročelja crkve.²³

Postavljaju se pitanja: Zašto je ugrađen kao spolij predromanički tegurij na crkvi iz 15. stoljeća? Odakle potječe? Zašto je na teguriju naknadno uklesan natpis s imenom mletačkoga kneza?

Iznosim pretpostavku da tegurij potječe iz crkve sv. Marte (sv. Ivana Krstitelja) u Bijaćima. Godine 1549. Antun Butirić, potomak utemeljitelja crkve, „darovao“ je Mateju Dragaču patronatska prava nad crkvom sv. Ivana Krstitelja (sv. Marte). Tako su tijekom stoljeća mnogi od roda Dragazzo birani za

duke was subsequently carved on the tegurium.

I would like to present an assumption that the tegurium originates from the church of St. Martha (St. John the Baptist) in Bijaći. In 1549, Antun Butirić, a descendant of the founders of the church, “endowed” Matej Dragač with patronage rights over the church of St. John the Baptist (St. Martha). Thus, over the centuries, many of the Dragazzo family were elected plebans, rectors and priests who enjoyed lucrative yields from estates and benefits – donations.²⁴ The descendants of the noble family of Buffalis also had some rights over the church, which was the reason for their dispute with the descendants of the Dragazzo civil lineage. The church that Franjo Dragazzo had built in 1594 was probably dedicated to the same saint as the church of St. John the Baptist (St. Martha) in Bijaći. The pre-Romanesque tegurium was probably transferred from the church of St. John the Baptist (St. Martha) on that occasion. Franjo Dragazzo placed a memorial sign in the town, praising the renovation of the house. This must have been a family with a tradition of collecting antiquities. In 1678, the learned Dragazzo showed several antique inscriptions exhibited in his garden to the travel writers J. Spon and G. Wheler.²⁵ Who carved the name of the Venetian duke on the arch of the tegurium and why? In the early Middle Ages, altar screens, and especially teguria, were inscribed with the names of donors. Notwithstanding, the arch was not always used as an inscription field. For example, the zone along the arch of one of the teguria from St. Martha in Bijaći is covered with a triple-strand guilloche.²⁶

The time when the duke Bernardo Venier ruled the town (1593–1596) was extremely turbulent. The Christian army recaptured Klis from the Turks, and held it for a short while, from 7 April to 31 May 1596. In a long-prepared military campaign initiated by the Emperor and King Rudolf II and Pope

²⁴ Perojević 1933, p. 6. The right of patronage contributed to the social advancement of the Dragazzo bourgeois family. It took over part of the rights from the descendants of rural nobility (so-called *didici*, free peasants) who restored the church of St. John the Baptist (St. Martha), consecrated in 1197 (Omašić 2001, pp. 45, 118). Similarly, in 1474 a bourgeois family from Split acquired a portion of the patronage rights over the donations of the churches of St. Michael in Lažani and St. Martin in Kruševik.

²⁵ Babić 2017, p. 250.

²⁶ Šeparović 1999, p. 166, Cat. No. 56; Hrvati i Karolinzi (Croats and Carolingians) 2000, p. 183, Cat. No. IV. 5a.

²³ *Starohrvatski Solin (katalog izložbe)*, ur. E. Marin, Arheološki muzej Split, Split, 1992, str. 160-161.

plebane, rektore, svećenike koji su uživali unosne prinose zemljišnih posjeda, beneficija - nadarbine.²⁴ Dio prava nad crkvom imali su i potomci plemićkog roda Buffalis, što je bilo razlogom njihova prijepora s potomcima građanskog roda Dragazzo. Valjda je po crkvi sv. Ivana Krstitelja (sv. Marte) u Bijaćima istom svecu posvećena crkva koju je Franjo Dragazzo 1594. dao sagraditi na Čiovu. Iz Sv. Ivana Krstitelja (Sv. Marte) tom je prigodom vjerojatno prenesen i predromanički tegurij. U gradu je Franjo Dragazzo postavio spomen-natpis na kojem veliča obnovu kuće. Bit će da je u toj obitelji postojala tradicija sakupljanja starina; putopiscima J. Sponu i G. Wheleru učeni je doktor Dragazzo godine 1678. pokazao nekoliko antičkih natpisa koje je izložio u svojem vrtu.²⁵ Tko je i zašto uklesao ime mletačkog kneza na luku tegurija? U ranom srednjem vijeku na oltarnim se ogradama, posebno na tegurijima, upisuju imena donatora. No na luku nije nužno natpisno polje; primjerice, pojas uz luk jednog od tegurija iz Sv. Marte u Bijaćima prekriven je troprutom pletenicom.²⁶

Razdoblje kad je gradom upravljao knez Bernardo Venieir (1593. - 1596.) bilo je iznimno burno. Kršćanska vojska preotela je Turcima Klis, koji je kratko zadržala, od 7. travnja do 31. svibnja 1596. U dugo pripremanom vojnom pohodu koji su pokrenuli car i kralj Rudolf II. i papa Klement VII., u oslobođenju Klisa sudjelovala je carska vojska s uskocima, kojima se pridružilo, unatoč zbrani mletačkih vlasti, okolno pučanstvo, uz potporu svećenstva i plemstva. Nakon gubitka Klisa slijedila je represija mletačkih vlasti, posebno prema onima koji su pomagali uskoke. Bernardov nasljednik, knez Girolamo Minio izvještava 1598. godine da je neke sudionike u pohodu na Klis dao javno povješati, nekima je zapalio kuće, neke je kaznio veslanjem na galiji.²⁷ Je li ime mletačkog kneza Bernarda upisano na teguriju kao akt zatiranja uspomena na neka-

Clement VII, the imperial army took part in the liberation of Klis together with the Uskoks. Despite a ban by the Venetian authorities, they were joined by the locals with the support of the clergy and nobility. The fall of Klis was followed by repression by the Venetian authorities, especially against those who had aided the Uskoks. Bernardo's successor, duke Girolamo Minio, reported in 1598 that he had hanged in public some participants in the raid on Klis, burned the houses of others, and sentenced some to the galleys.²⁷ Was the name of the Venetian duke Bernardo inscribed on the tegurium as an act of erasing memories of the former Croatian rulers²⁸ or was it simply a matter of pandering to the Venetian authorities, especially since the Dragazzos had been representatives of the citizens (commoners) for centuries, loyal to the Venetian government, as opposed to some nobles who remembered the privileges they had acquired from the Croato-Hungarian kings?

An analogy for the tegurium on the church of St. Nicholas on Čiovo is the one embedded as a spolium, like a gable above the north doors of the church of St. Cassian in Sukošan, the village where the summer palace of the Archbishop of Zadar was located. The tegurium was most likely brought as a remnant of the early medieval altar screen from the Zadar Cathedral. In the 18th century, the priest Šimun Banovac had an inscription engraved on this tegurium with respect to the construction of the church on the site of the earlier one.²⁹

(D. G.)

²⁴ Perojević 1933, str. 6. Pravo patronata pridonijelo je socijalnoj promociji građanske obitelji Dragazzo, koja preuzima dio prava od potomka seoskog plemstva (didića, slobodnih seljaka) koji su obnovili crkvu sv. Ivana Krstitelja (sv. Marte), posvećenu 1197. g (Omašić 200, str. 45, 118). Slično je i splitska građanska obitelj 1474. g. stekla dio patronatskih prava nad nadarbinom crkve sv. Mihovila u Lažanima i sv. Martina u Kruševiku.

²⁵ Babić 2017, str. 250.

²⁶ Šeparović 1999, str. 166, kat. br. 56; Hrvati i Karolinzi 2000, str. 183, kat. IV. 5a.

²⁷ Novak 1996, str. 262-263.

²⁷ Novak 1996, pp. 262-263.

²⁸ For the attitude of the Venetian authorities towards the memories of Croatian and Hungaro-Croatian rulers, cf. Novak 1959.

²⁹ Jakšić, Hilje 2008, pp. 115-117.

dašnju vladavinu hrvatskih vladara²⁸ ili se naprosto radi o dodvoravanju mletačkim vlastima, to više što su Dragazzovi tijekom stoljeća, zastupnici građana (pučana), protivnici plemićke samovolje, privrženi mletačkoj vlasti, za razliku od pojedinih plemića koji su se sjećali privilegija koje su stekli od hrvatsko -ugarskih kraljeva?

Analogija za tegurij na crkvi sv. Nikole na Čiovu je onaj uzidan kao spolij, poput zabata vrh sjevernih vrata crkve sv. Kasijana u Sukošanu, selu u kojem se nalazio ljetnikovac zadarskog nadbiskupa. Tegurij je najvjerojatnije dopremljen kao ostatak rano-srednjovjekovne oltarne ograde zadarske katedrale. Na taj tegurij u 17. st. svećenik Šimun Banovac dao je uklesati natpis koji se tiče gradnje crkve na mjestu one starije.²⁹

²⁸ Za odnos mletačkih vlasti prema uspomnama na hrvatske i ugarsko-hrvatske vladare usp. Novak 1959.

²⁹ Jakšić, Hilje 2008, str. 115-117.

Literatura / Bibliography

Andreis 1977

P. Andreis, *Povijest grada Trogira*, vol. 1, Split 1977.

Andreis 2006

M. Andreis, *Trogirsko plemstvo do kraja prve austrijske uprave u Dalmaciji (1805.)*, Muzej grada Trogira, Trogir 2006.

Babić 2012

I. Babić, Zapažanja o trogirskim crkvama Sv. Marije od trga i Sv. Martina (Sv. Barbare), u/in: M. Jurković, A. Milošević (ur./eds.) *Munuscula in honorem Željko Rapanić*, Split 2012, 288-296.

Babić 2016

I. Babić, Barokna preinaka crkve Gospe od Karmela u Trogiru, *Ars Adriatica* 6, Zadar 2016, 175-184.

Babić 2017

I. Babić, *Trogir, Grad i spomenici*, Split 2017.

Babić, Marasović 2020

D. Babić, K. Marasović, Novovjekovni stambeni sklopovi i njihova uloga u urbanizaciji trogirskog predgrađa na Čiovu, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 44/1, Zagreb 2020, 109-130.

Burić 1982

T. Burić, Predromanička skulptura u Trogiru, *Starohrvatska prosvjeta*, s. III, 12, Split 1982, 127-160.

Burić 1989

T. Burić, Novi nalazi srednjovjekovne skulpture iz Trogira, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 28, Split 1989, 25-31.

Burić 1990

T. Burić, Tko je bio prokonzul trogirskoga natpisa?, *Starohrvatska prosvjeta*, s. III, 20, Split 1990, 239-249.

Burić 1997

T. Burić, Predromaničke oltarne ograde vijek uporabe i sekundarna namjena, *Starohrvatska prosvjeta* s. III, 24, Split 1997, 57-76.

Bužančić 1995

R. Bužančić, Predromanička pregradnja crkve sv. Martina u Trogiru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 35, Split 1995, 241-251.

Hrvati i Karolinzi

Hrvati i Karolinzi, katalog izložbe, Split 2000.

Ivanišević 1981

M. Ivanišević, Neobjelodanjeni natpisi iz Trogira, Neobjelodanjeni ranosrednjovjekovni latinski nat-

pisi iz Trogira, *Starohrvatska prosvjeta*, s. III, 11, Split 1981, 169-177.

Jakšić 1980

N. Jakšić, Zabati oltarne pregrade iz Crkvine u Biskupiji kod Knina, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 21-1, (Fiskovićev zbornik), Split 1980, 97-110.

Jakšić 2013

N. Jakšić, U selu Uzdolju kod Knina nije bilo izgrađene crkve u vrijeme kneza Muncimira, *Starohrvatska prosvjeta*, s. III, 40, Split 2013, 135-152.

Jakšić, Hilje 2008

N. Jakšić, E. Hilje, *Umjetnička baština zadarske nadbiskupije - Kiparstvo I*. Zadar 2008.

Kinney 2006

D. Kinney, *The concept of Spolia*, u/in: C. Rudolph (ur./ed.) *A Companion to Medieval Art: Romanesque and Gothic in Northern Europe*, Oxford 2006, 233-252.

Kovačić 1995

V. Kovačić, Zabati s formulom zagovora iz Trogira, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 35, Split 1995, 293-302.

Kovačić 2011

V. Kovačić, Čiovo, samostan sv. Križa, u/in: I. Fisković (ur./ed.) *Dominikanci u Hrvatskoj*, katalog izložbe, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb 2011, 265-269.

Marasović 2011

T. Marasović, *Dalmatia praeromanica, Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, sv. 3, Split 2011.

Novak 1959

G. Novak, Dalmacija god. 1775/6 gledana očima jednog suvremenika, *Starine* knj. 49, Zagreb 1959, 5-79.

Novak 1996

G. Novak, *Commissiones et relationes Venetae V*, Zagreb 1996.

Omašić 2001

V. Omašić, *Kaštela – Od prapovijesti do početka XX. stoljeća*, Muzej grada Kaštela, Bijaći 2001.

Perojević 1933

M. Perojević, *Najstarija zadužbina sv. Marta na Bijaćima*, Sarajevo 1933.

Petricioli 1968

I. Petricioli, Umjetnička baština samostana sv. Ma-

rije u Zadru, u/in: G. Novak, V. Maštrović, *Kulturna baština samostana sv. Marije u Zadru*, Institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zadar 1968, 61-100.

Rapanić 1998

Ž. Rapanić, *Sancta Maria de Platea u Trogiru De ecclesiis datandis – dissertatio* (1), *Starohrvatska prosvjeta*, s. III, 25, Split 1998, 43-63.

Settis 1986

S. Settis, *Continuità, distanza e conoscenza. Tre usi dell'antico. L'uso dell'antico nel Medioevo*, u/in: S. Settis (ur./a cura di), *Memoria dell'antico nell'Arte Italiana*, III, Torino 1986, 375-486.

Šeparović 1999

T. Šeparović, Katalog ranosrednjovjekovne skulpture iz crkve Sv. Marte u Bijaćima kod Trogira, *Starohrvatska prosvjeta*, s. III, 26, Split 1999, 141-187.

Vežić 2019

P. Vežić, Anatomija izgubljenog spomenika – Rekompozicija pročelja romaničke katedrale u Zadru, *Ars Adriatica*, 9, Zadar 2019, 21-44.

Vežić 2020

P. Vežić, Zvonik i kapitularna dvorana u Samostanu Sv. Marije Male u Zadru: kraljevska kapela – kapitul – sakristija – memorija, u/in: P. Vežić, I. Josipović (ur./ed.) *LAUDE NITENS MULTA - Zbornik radova s kolokvija u povodu 900. obljetnice Veke-negina epitafa*, Zadar 2020, 95- 143.

Vežić, Lončar 2009

P. Vežić, M. Lončar, *Hoc tigmen – Ciboriji ranoga srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije*, Zadar 2009.

